

В. О. Рубан,

Київський національний лінгвістичний університет, м. Київ

ОСНОВНІ ЧИННИКИ ЛЕКСИЧНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ

У статті розглядаються основні чинники лексичних запозичень. Особливу увагу звернено на розподіл чинників за категоріями. Робиться спроба схарактеризувати мовні та позамовні чинники поповнення словникового складу за допомогою елементів іноземного походження на сучасному етапі розвитку мов.

Ключові слова: запозичення, лексичне запозичення, чинники, позамовні чинники, мовні чинники, словниковий склад, іншомовні елементи.

ОСНОВНЫЕ ФАКТОРЫ ЛЕКСИЧЕСКИХ ЗАЙМСТВОВАНИЙ

В статье рассматриваются основные факторы лексических заимствований. Особенное внимание уделяется распределению факторов на категории. Делается попытка охарактеризовать языковые и внеязыковые факторы пополнения словарного фонда за счёт элементов иностранного происхождения на современном этапе развития языков.

Ключевые слова: заимствование, лексическое заимствование, факторы, внеязыковые факторы, языковые факторы, словарный фонд, элементы иностранного происхождения.

MAIN FACTORS OF LEXICAL BORROWINGS

The article deals with the main factors of lexical borrowings. Borrowing is one of the main ways of enrichment of the language. Recently, this process has become much more intense, and it makes the topic of factors contributing to the use of foreign elements in the language very urgent and interesting to learn.

The vast majority of linguists distinguish intralinguistic factors that are due to the internal processes and social or extralinguistic factors caused by historical, geographical, social, political reasons, etc. But all these factors are very closely interrelated that's why they can't be studied separately.

The category of internal or lingual factors of lexical borrowing from foreign languages includes: 1) lack of adequate lexeme to name the concepts and things in the recipient language; 2) tendency to brevity which involves replacing the long expressions containing several words by one word; 3) elimination of polysemy and homonymy of lexical elements in the language; 4) need in specialization of concepts which is caused by the lack of specific lexico-semantic groups; 5) communicative need in the concept; 6) stylistic needs of the speaker, etc.

Speaking about the extralinguistic factors of borrowings scientists consider: 1) historical international contacts between a donor language and a recipient language; 2) political authority of the country of the source language; 3) bilingualism; 4) perception of lexemes of foreign origin as more prestigious, so-called linguistic snobbery; 5) innovation of the nation in certain areas; 6) social and economic changes in the country of language that borrows, etc.

Keywords: borrowing, lexical borrowing, factors, extralinguistic factors, intralinguistic factors, lexical fund, foreign elements.

Процес запозичення, як зазначав відомий мовознавець Шарль Баллі, завжди був природною частиною лінгвістичного життя будь-якої мови на її шляху до поповнення свого словникового складу [2, с. 348]. Останнім часом цей процес став значно інтенсивнішим, що й зумовлює актуальність дослідження чинників, які сприяють потраплянню та вживанню в мовні нових елементів іноземного походження. Метою розвідки є уточнення основних мовних та позамовних факторів поповнення словникового складу мов на сучасному етапі їх розвитку за рахунок іншомовних елементів. Об'єктом дослідження виступають лексичні запозичення. Предметом – фактори запозичення іншомовних лексем у процесі розвитку мов.

Вітчизняні та зарубіжні вчені, які досліджували явище лексичних запозичень у різних мовах, досить докладно вивчали й чинники цього процесу. Так, переважна більшість мовознавців виділяють *внутрішньомовні*, або, як їх іще називають, *внутрішні*, або *інтралінгвальні* чинники, які зумовлені внутрішньомовними процесами та *позамовні*, *зовнішні*, *соціальні*, або *екстралінгвальні*, викликані історичними, географічними, соціальними, політичними причинами тощо [1; 3; 4; 6; с. 171; 7; 8; 14; с. 18; 16; 17, с. 34; 18]. А оскільки функціонування мови, як зазначав І. О. Бодуен де Куртене, можливе лише в людському суспільстві, то вивчення мовних чинників запозичення вимагає врахування позамовної дійсності [3].

Дійсно, причини появи іноземного слова в мові та його подальша доля багато в чому залежать від сучасної мовної ситуації, що відображає існуючі соціально-економічні умови життя суспільства. Мовна ситуація та комунікативні відносини, що з нею пов'язані, історично зумовлені, вони впливають із ситуацій та історії попередніх періодів, а також несуть у собі елементи перспектив майбутнього розвитку [21, с. 204].

В іспанському мовознавстві нашу увагу привернула думка Е. Аларкоса Льюрача щодо взаємозв'язку двох значених категорій чинників. Учений, який займався дослідженням мовних змін, зазначав, що позамовні фактори є факторами, що порушують рівновагу в системі мови, а лінгвальні – реакцією на відновлення цієї рівноваги [22, с. 119]. Саме тому вивчення одних неможливо без дослідження інших.

До категорії внутрішньомовних, або лінгвальних, чинників запозичення лексичних одиниць з іноземної мови мовознавці [1; 4; 6; 8; 13; 14; 17] найчастіше відносять: 1) відсутність лексичного належного відповідника для найменування понять і речей у мові-реципієнті (часто на позначення запозичених іноземних реалій); 2) тенденцію до лаконічності, яка полягає в заміні довгих багаточленних виразів одним словом, тенденцію, яку О. М. Мороховський називає «номінативною безвихіддю», коли використання іноземних елементів необхідне для уникнення описового звороту [13, с. 22]; 3) усунення випадків полісемії та омонімії лексем мови-реципієнта, диференціація понять за допомогою іншомовних слів; 4) необхідність спеціалізації понять, яка викликана недостатньою кількістю у мові-реципієнті певних лексико-семантичних груп (фінансова, економічна, політична лексика тощо); 5) комунікативну актуальність позначуваного поняття; 6) стилістичні потреби мовця тощо.

При всьому розмаїтті праць і наукових підходів до питання запозичень, поза увагою дослідників залишилися такі важливі аспекти даного питання, як когнітивно-комунікативні мотиви використання запозичень, вплив різних мотиваційних факторів на процес звернення мовців до іншомовних лексичних одиниць у плані їх дискурсної доцільності. Отже, при вивченні проблеми лексичних запозичень науково перспективне звернення до когнітивно-дискурсного підходу до вивчення мовних явищ. Один із теоретиків цього напрямку, російська дослідниця О. С. Кубрякова, звертає увагу вчених на інтенційність мовлення людини, а тому вважає необхідним перш ніж розглядати форми вираження думки, з'ясувати цілі, що ставляться при цьому перед дискурсом. У всіх моделях породження мови, які вона аналізує, першим етапом є мотив, тому, як пише О. С. Кубрякова, у дослідженнях треба йти від мотиву, який породжує певну думку, до її оформлення [9].

Висловлена дослідницею думка цілком стосується також явища іншомовних запозичень, тому дослідження мотиваційного аспекту використання мовцями іноземної лексики в рідній мові, на нашу думку, в теорії запозичень основоположне.

Генетично запозичення – це факт мовлення, воно народжується в процесі обдумування майбутнього висловлення. Мовець, формулюючи зміст думки, яку має намір висловити, не знаходить у кодовій системі рідної мови потрібного елемента, який би відповідав його задуму, тому, знаючи іншу кодову систему (англійську мову, наприклад), він звертається по допомогу до її елементів, щоб найточніше й найповніше висловити те, що обдумав. Без певних знань іншої кодової системи запозичення як таке не відбулося би. З'явившись в іншій кодовій системі, запозичення не стає одразу фактом мови, воно взагалі може ним і не стати в генетично чужій йому мовній системі. Щоб бути фактом мови, воно має спочатку стати фактом мовлення, тобто використовуватися іншими мовцями в актах комунікації, при цьому його функціонування може зумовлюватися різними комунікативними намірами користувачів мови: показати свою обізнаність, ерудицію, оригінальність, заангажованість і т. д. [5]. Саме цей етап використання запозичень розглядається дослідниками найбільш суперечливо, оскільки залишається незрозумілим, чи є використовуваний елемент чужої мови запозиченням, якщо він ще не став фактом мови, тобто не набув у словниковому фонді мови статусу окремої мовної одиниці. Однозначної відповіді на дане запитання немає, тому що при вивченні запозичень недостатньо враховується дихотомічне відношення мови й мовлення. Це відношення найгрунтовніше й найповніше висвітлено у праці Густава Гійома *Принципы теоретической лингвистики*. Учений зазначає, що мова та мовлення – це конструкції різних часових планів, оскільки мова являє собою минуле та завершене, тобто вже надбані та закріплені знання, а мовлення – те, чим послуговуються в конкретний момент спілкування мовці будуть робити в теперішній момент за допомогою засобів, які їм надає усталена мова. Завдання мовлення полягає у правильному використанні засобів, наданих мовою, для вираження думок у процесі комунікативного акту. Якщо в мові, яка дає загальне уявлення про бачення світу народом, що її створив, відсутнє певне поняття, яке необхідне мовцю в момент висловлювання, то він починає шукати потрібні лексичні одиниці в інших мовах, інших картинах світу, використовуючи запозичені слова. З чого можна зробити висновок, що мовлення відбиває сучасний етап розвитку мови, основні тенденції, які в майбутньому можуть закріпитися в її системі або ні, виходячи з потреб мовців, що її використовують. А отже, факти мовлення, навіть якщо вони ніколи не стануть фактами мови, також становлять її історію. Тому, на нашу думку, вживання мовцями будь-якої іноземної лексичної одиниці у процесі комунікації варто кваліфікувати як запозичення, незважаючи на те, як часто та довго воно буде вживатися мовною спільнотою [5].

Розглядаючи позамовні чинники у загальномовній інтерпретації, слід зазначити, що взаємовідношення мови, людини та суспільства є одним з базових понять у сучасній лінгвістиці. Тому останнім часом при вивченні процесу мовних запозичень учені чимраз частіше звертаються до питання соціолінгвістичної природи запозиченого слова, як одного з виявів цих взаємовідносин. Так, російський мовознавець Ф. П. Філін писав, що в мові немає ні соціального, ні асоціального, бо найважливішою її функцією є комунікація (спілкування між людьми) та відображення знання про оточуючий світ, а отже, у мові все соціальне [19, с. 296]. Ось чому науковці ХХ століття констатують вплив позамовної дійсності на розвиток лексики іноземного походження в мові, не забуваючи, звичайно, і про внутрішні структурні процеси, що перманентно в ній відбуваються.

До початку ХХ століття мовні та позамовні причини запозичень іншомовної лексики розглядалися мовознавцями синтетично, зокрема у працях Ш. Баллі [2]. Але з появою наукових досліджень І. О. Бодуена де Куртене [3], Б. О. Ларіна [11] та інших процес лексичного запозичення починає вивчатися з теоретичних позицій соціолінгвістичного напрямку. Так, Б. О. Ларін зазначає, що «трьома основними чинниками визначається доля мови: її культурним значенням, характером соціальної бази та втручанням політичних сил» [11, с. 192–193].

Видатний російський мовознавець-славист І. О. Бодуен де Куртене до нелінгвістичних причин відносить історичне споріднення контактуючих мов; спорідненість, що спирається на схожість рис мов сусідніх народів, пов'язаних спільним географічним субстратом; загальнолюдські риси схожості та відмінності. І в усіх трьох випадках, як підкреслює вчений, мовні факти мають розглядатися як у поєднанні з історією та географією, так і у поєднанні з психологією народу [3, с. 342].

З появою соціологічних досліджень у мовознавстві основними причинами запозичень починають вважати причини нелінгвістичного характеру. На розвиток лексики тієї чи іншої мови впливає поява в ній нових слів, спричинених новими явищами дійсно ті, які постійно укорінюються у словниковому складі сучасної мови, збагачуючи та вдосконалюючи її [15, с. 29]. Російський лінгвіст Е. В. Кузнецова зазначає, що причини та характер запозичених слів, спосіб їх засвоєння, особливості функціонування неможливо зрозуміти поза тими соціально-історичними умовами, в яких відбувається їх включення до словникового складу мови [10, с. 88].

Про значущість нелінгвістичних або, як їх ще називають, екстралінгвальних факторів, при вивченні питання запозичення іншомовної лексики стверджували також А. Мартіне [12], Е. Хауген [20], В. Ю. Розенцвейг [16], які розглядали питання мовних контактів і змішування мов. Як зазначає А. Мартіне, мова перемагає своїх суперників не завдяки внутрішнім якостям, а тому, що її носії більш фанатичні, більш культурні (з правомірністю цього пункту можна посперечатися), більш винахідливі. На його думку, ніщо в характері латинської, арабської, іспанської та англійської мов не сприяло їх поширенню за свої початкові межі [12, с. 81–82.]. Е. Хауген наголошує на історичному характері запозичень та на необхідності вивчення самого процесу та доведення, що «елемент А не міг з'явитися у мові Б у процесі самостійного розвитку мови Б» [20, с. 345]. Отже, сучасні дослідники вважають екстралінгвальні причини запозичення (престиж мови, високий економічний та культурний розвиток, історичні умови і т.д.) у процесі взаємовпливів мов визначальними. Те, наскільки зміниться мова, контактуючи з іншими мовами, якими будуть напрямом і швидкість цих змін (чи, навіть, зникнення однієї з мов), залежить в основному від соціально-історичних умов, у яких відбуваються ці процеси [16, с. 11].

Узагальнюючи різні погляди на це питання, зазначимо, що основними *позамовними* чинниками процесу запозичення вчені вважають: 1) історичні міжнародні контакти між мовою-донором та мовою-реципієнтом; 2) політичний авторитет країни мови-джерела; 3) білінгвізм та володіння іноземною мовою; 4) сприйняття лексеми іноземного походження як більш престижної, так званої мовний снобізм; 5) новаторство нації в певних сферах діяльності; 6) соціальні та економічні зміни всередині країни мови, що запозичує, тощо [6; 8; 14, с. 18; 16; 17, с. 34].

З огляду на вищесказане, зазначимо, що вивчення впливу однієї мови на розвиток інших мов у певний історичний період неможливе без вивчення соціального контексту цього процесу та його наслідків для суспільства. Феномен лексичного запозичення – це питання настільки ж лінгвістичне, наскільки й політичне. І, як уже зазначалося, будь-який глибокий аналіз мовної ситуації передбачає вивчення соціального та політичного контекстів минулого та теперішнього цієї країни.

Література:

1. Аристова В. М. Англо-русские языковые контакты / Валентина Михайловна Аристова. – Л. : Наука, 1978. – 150 с.
2. Балли Ш. Французская стилистика / Шарль Балли. – М. : Иностран. лит., 1961. – 394 с.
3. Бодуэн де Куртенэ И. А. Проблемы языкового родства / И. А. Бодуэн де Куртенэ // Избранные труды по общему языкознанию. – М. : Изд-во АН СССР, 1963. – Т. 2. – С. 342–347.
4. Бурмасова С. И. Процесс лексического заимствования и влияющие на него факторы [Электронный ресурс] / С. И. Бурмасова. – Режим доступа : www.psu.ru/psu/files/0912/03_Burmasova.doc
5. Гийом Г. Принципы теоретической лингвистики : монография / Гюстав Гийом. – М. : Прогресс, 1992. – 222 с.
6. Демченко К. В. Функціонування іншомовних лексем у текстах публіцистичного стилю / К. В. Демченко // Культура народів Причорномор'я. – Симферополь, 2005. – № 69. – С. 170–172.
7. Клименко А. С. Социолингвистический аспект англо-американских заимствований в современном французском языке новейшего периода: к вопросу о нормализации англицизмов : дис. ... кандидата филол. наук : 10.02.05 / Клименко Александр Сергеевич. – К., 1995. – 242 с.
8. Крысин Л. П. Иноязычные слова в современном русском литературном языке / Леонид Петрович Крысин. – М. : Наука, 1968. – 206 с.
9. Кубрякова Е. С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века / Елена Самуиловна Кубрякова // Язык и наука конца XX века / под ред. Ю. С. Степанова. – М. : РАН, 1995. – С. 144–238.
10. Кузнецова Э. В. Русская лексика как система / Эра Васильевна Кузнецова. – Свердловск, 1980. – С. 88.
11. Ларин Б. А. К лингвистической характеристике города / Б. А. Ларин // История русского языка и общее языкознание. – М. : Просвещение, 1977. – С. 189–199.
12. Мартин А. Распространение языка и структурная лингвистика / Андре Мартин // Новое в лингвистике. – М. : Прогресс, 1972. – Вып. 6. – С. 81–85.
13. Мороховский А. Н. Избранные труды : монография / Александр Николаевич Мороховский ; [сост., общ. ред. и вступ. статья О. П. Воробьевой]. – КНЛУ : Изд. центр КНЛУ, 2011. – 590 с.
14. Попова Н. О. Структурно-семантичні особливості новітніх запозичень з англійської мови в українську (90-ті рр. XX ст. – поч. XXI ст.) : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01 / Попова Наталія Олександрівна. – Х., 2004. – 196 с.
15. Радченко А. А. Новые явления в лексике современной газетной публицистики / А. А. Радченко. – М. : Университет Дружбы народов, 1975. – С. 29.
16. Розенцвейг В. Ю. Основные вопросы теории языковых контактов / Виктор Юльевич Розенцвейг // Новое в лингвистике. – М., 1972. – Вып. 6. – С. 5–22.
17. Рудакова Т. М. Функціонування соціально-економічної лексики англійської мови походження в українських засобах масової інформації кінця XX – початку XXI ст. : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01 / Рудакова Тетяна Миколаївна. – Слов'янськ, 2009. – 475 с.
18. Стишов О. А. Динамічні процеси в лексико-семантичній системі та в словотворі української мови кінця XX ст. (на матеріалі мови засобів масової інформації) : дис. ... доктора філол. наук : 10.02.01 / Стишов Олександр Анатолійович. – К., 2003. – 597 с.
19. Филин Ф. П. Истоки и судьбы русского литературного языка / Федот Петрович Филин. – М., 1981. – С. 296.
20. Хауген Э. Процесс заимствования / Э. Хауген // Новое в лингвистике. – М. : Прогресс, 1972. – Вып. 6. – С. 344–382.
21. Языковые ситуации и взаимодействие языков / [отв. ред. Ю. А. Жлуктенко]. – К. : Наук. думка, 1989. – 204 с.
22. Alarcos Llorach E. Fonología española / E. Alarcos Llorach. – Madrid : Gredos, 1983. – 290 p.

УДК 811.11 : 8142:379.158

К. М. Ружин,

Запорізький національний університет, м. Запоріжжя

КОМПЕНСАТОРНА КОМПЕТЕНЦІЯ І СТРАТЕГІЇ ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ЯК ДРУГОЇ НА МОВНИХ ФАКУЛЬТЕТАХ

У статті досліджується сутність понять «компенсаторна компетенція», «стратегічна компетенція» та компенсаторні/стратегічні вміння. Автор обґрунтовує ефективність формування компенсаторних умінь з другої іноземної мови в опорі на сформовані вміння з першої іноземної мови студентами мовних факультетів.

Ключові терміни: комунікативна компетенція, компенсаторна / стратегічна компетенція, стратегічні вміння, співставний підхід.

COMPENSATORNAJA KOMPETENCIA I STRATEGII JE REALIZACII V PROCESSE IZUCENIA INOSTRANNOGO JAZYKA KAK VTOREGO NA JAZYKOVYX FAKUL'TETAH

В статье исследуется сущность понятий «компенсаторная компетенция», «стратегическая компетенция» и компенсаторные / стратегические умения. Автор обосновывает эффективность формирования компенсаторных умений по второму иностранному языку в опоре на сформированные умения по первому иностранному языку студентами языковых факультетов.

Ключевые термины: коммуникативная компетенция, компенсаторная / стратегическая компетенция, стратегические умения, сопоставительный подход.

COMPENSATORY COMPETENCE AND STRATEGIES OF ITS IMPLEMENTATION IN THE PROCESS OF THE STUDYING OF FOREIGN LANGUAGE AS A SECOND AT THE PHILOLOGICAL FACULTIES

The article deals with the problem of the concepts of «compensatory competence», «strategic competence» and compensation / strategic skills. The author proves the effectiveness of compensatory skills formation of a second foreign language using the formed students' skills of first foreign language.

Key terms: communicative competence, compensatory / strategic competence, strategic skills, comparative approach.

Нові тенденції, нові підходи до розуміння ролі іноземної мови як важливого невід'ємного фактора соціально-культурного, економічного і професійного становлення особистості та її інтеграції в загальноєвропейський і міжнародний простір